

**İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi**

**Din
ve
Dünya
Barışı**

**Uluslararası
Sempozyum**

**International Symposium on
Religion and the World Peace**

**26–28 Nisan 2007
İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası, Beyazıt, İstanbul**

İstanbul 2008

“Ehl-İ Sünnet” Mezhebinin “İman” Ve “İslam” Tanımının Toplumsal Barış Ve Hoşgörü Bakımından Günümüzdeki Anlamı”/ The Current Implication of Definitions In The Terms of “İman” And “İslam” By Ahl Sunnah For Social Peace And Tolerance

Doç. Dr. Mehmet Dalkılıç, İstanbul Üniv.

“İslam” kelimesinin ilk anlamı, barış ve esenliktir. İslam bilginleri, bu tanımları Allah’a boyun eğmek ve itaat etmek tanımıyla bağdaştırarak, Allah’a boyun eğmek ve O’na inanmak ile bireysel ve toplumsal düzeydeki barış ve mutluluğun gerçekleşmesi arasındaki ahengi ve ilişkiyi teorik bir zeminde incelemişlerdir. İslam tarihindeki uygulamaya bakıldığında bu tanım, bir kelime üzerindeki sözlük anlamı eksenindeki bir araştırma olarak bırakılmadığı gözlemlenir. Bunun yerine bu tanım, gerçekte bütün İslam mezheplerinin ulaşmak istediği ve insanın ebedi mutluluğunu gerçekleştirebilecek “ideal” olarak ortaya çıkar. Gerçekte de, bireysel ve toplumsal düzeyde gerçekleşecek bir barış ve esenlik, Tanrı’nın din göndermesinin amacı olarak görülmüştür. İslam içinde ortaya çıkan her mezhebin temel amacı, bu barış ve esenliği bir toplumsal proje olarak gerçekleştirmektir. Bütün mezhepler için ‘İslam’ın barış ve mutlulukla özdeşleyen kimliği bu ideali gerçekleştirme hedefindeki mezheplerin varlık sebebine dönüşmüştü. Bu yorumla mezheplerin İslam yorumu, gerçekte bütün semavi dinlerin yorumuyla da bir ölçüde örtüşür. Dinler, bir Tanrı inancı etrafında bütün insanlığı toplayarak bir barış tesis etmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla, sosyal bir varlık olarak tanımladıkları insanın, barış ve esenlik içinde yaşaması için toplumsal ve bireysel hayatını düzenleyecek kuralları koymuştur. Bütün bunlardaki nihai amaç, bireysel ve toplumsal alandaki barış ve huzuru gerçekleştirmektir.

Tebliğimizde üzerinde durduğumuz husus, Ehl-i Sünnet mezhebinin iman ve İslam tanımlarından hareketle “İslam”ın barış idealini nasıl tahlil ettiğidir. Ehl-i Sünnet bilginleri, iman ile İslam ilişkisini saptarken toplumsal gerçeklerle Kuran-ı Kerim ve sahih hadislerde ortaya konulmuş olan dinin ideali arasındaki ilişkiyi gözeterek bir yoruma ulaşmıştır. Bu tanım, mezhepler tarihi bakımından çeşitli yönlerden tartışılmıştır. Bizim üzerinde durduğumuz mesele ise, iman ve

İslam kavramlarının anlamından hareketle, Ehl-i Sünnet bilginlerinin bu tanımla ulaştıkları toplumsal barış ve uzlaşmaya imkân verecek “ahlakî bir varlık olarak insan” görüşü ile bunun günümüz bakımından anlamıdır.

İslam düşünce tarihinde yer alan ve geniş bir çerçeveyi kapsayan iman tanımlamalarının barış, adalet, eşitlik ve kardeşlik gibi vasıfların ön plana çıkışındaki etkisi dikkat çekicidir. Tarihi süreç içerisinde değişik İslam mezheplerine mensup fırkaların benimsediği farklı görüşler, bu yöndeki gelişmeleri daha da ileri bir noktaya götürmüştür. İslam'ın bir barış, özgürlük ve merhamet dini olması onun Peygamberi'nin de bu insani ve evrensel değerleri yerleştirmek, yüceltmek ve kurumlaştırmak amacıyla gönderilmesi bunun en temel nedenidir.¹ Kelime olarak, barış, huzur, teslimiyet, esenlik, mutluluk, inkıyad ve gönülden benimseme anlamına gelen İslam, din olarak "Akıl sahiplerini, kendi iradeleriyle doğruya ulaştıran ve onlara dünyada mutluluğu, ahirette de ebedi saadeti temin eden ilahi bir kurumdur." şeklinde tanımlanmaktadır.²

İslam mezhepleri tarihinde, hoşgörü ve toleransıya meşhur olmuş, özellikle de insan kendi fillerini veya uygulamalarını, iman gereği sayarak büyük günah işleyenleri tövbe etmemesi durumunda tekfir eden Haricilik gibi fanatik ve aşırı bir mezhepten sonra, Müslümanlar arasında ve ümmetin diğer dinlerle ilişkisinde Müslümanlığın müsamahakâr yüzünü temsil etmiş önemli mezhep ve görüşler ortaya çıkmıştır. Nitekim daha ilk dönemlerden itibaren Müslümanlar arasında meydana gelen olaylar hakkında görüş belirtmeyerek onların durumlarını Allah'a havale eden kimseler mevcuttu. Bu tavırlarıyla, meydana gelen olayları hiçbir şekilde tasvip etmediklerini ortaya koyan Müslümanları, İslam tarihinde önde gelen simalar olarak yer almış kimseler temsil etmekteydi.³

¹ URL: Sönmez Kutlu, “Barış, Özgürlük ve Merhamet Peygamberi Hz. Muhammed”, <http://www.sonmezkutlu.com> 18.04.2007; a.mlf., *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara. 2000, s. 41-63; a.mlf., “İslam ve Barış”, URL: <http://www.sonmezkutlu.com> 18.04.2007; Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara 2005, s. 9-32.

² Sönmez Kutlu, “Kurana Göre Barış”, URL: <http://www.sonmezkutlu.com> 18.04.2007.

³ Hz. Osman (ö. 35/655) zamanında ortaya çıkan olaylardan uzak duran, Hz. Ali (ö. 40/660) ile Muaviye (ö. 60/679) arasında meydana gelen savaşlar hakkında görüş belirtmeyen, bu esnada Müslümanlardan ölen ya da öldürenlerin durumu hakkında görüş bildirmemişlerdir. Mesela Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Sa'd bin Ebî Vakkas (ö. 55/675) ve İmran b. Hüseyin (ö. 52/673) gibi sahabe ve tabiünden birçok kişinin yukarıda sayılan vasıflara uygun

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir konu ise günah-tekfir olayıdır: Birlikte yaşamanın önündeki en önemli engellerden biri sayılan, “büyük günah işleyenleri tekfir etme zihniyeti” ve zulüm, yukarıda sayılan vasıf ve görüşleri benimseyen Müslümanların ortaya koyduğu tarafsızlık ilkesi çerçevesinde, Allah’a inanan bütün insanların “iman bakımından” eşit olduğunu savunmaları, söz konusu düşüncenin başta mevâlî olmak üzere Müslümanlar arasında hızla yayıldığını, mezhep kavgalarının ve kabile çekişmelerinin önlenmesinde etkili olduğunu yapılan modern dönem çalışmaları açıkça ortaya koymaktadır.⁴

İslâm’ın evrensel bir din oluşu, onun her devirde, vahyin gösterdiği istikâmette yeniden anlaşılması ve bir Müslüman’ın, kendi dinini her çağda en iyi bir şekilde anlama ve buna göre davranma gereğinin bilincinde olması gerektiği göz önünde bulundurulursa, İslâm’dan önce kavga ve kargaşanın hakim olduğu bir toplum içinden, kısa bir sürede Müslümanların geliştirmiş olduğu kardeşlik, barış, adalet, birlik ve beraberlik temeline dayalı iman anlayışının günümüz açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır. Mezheplerin, birer İslâm düşünce ekolleri, başka bir ifade ile “dinin anlaşılma biçimleri” olduğu düşünülürse, söz konusu ekollere ait olan fikirlerin iyi tahlil edilmesinin, günümüz problemlerine daha tutarlı çözümler üretilmesine yardımcı olacağı açıktır. Bütün Müslümanların, özellikle de içinde bulunduğu koşullar gereği Türkiye’deki vatandaşların, geçmişte meydana gelen dinî nitelikli görüş ayrılıklarının temelinde, çıkarlar ve siyasî çatışmalar bulunduğunu bilmeleri gerektiği bilim adamları ve akliselim sahibi liderler tarafından sıklıkla dikkat çekilen bir durumdur.⁵

İslam tarihi bunlarla ilgili gerçekleri, bütün yönleriyle Müslümanların gözleri önüne sermektedir. Anlaşmazlığa düşüp çekişmeler yaşadığı sırada Anadolu insanı başta olmak üzere Müslümanlar can alıcı ağır darbeler almış ve

davranmaları, Müslümanlardan bir kısmının daha ilk yıllarda söz konusu düşüncenin ne derecede önemli olduğunun farkına vardıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Mesela bk. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Müecie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 52-56. Ayrıca bk. Müslim, Sahih, “Fiten” 12; Mehmet Dalkılıç, “Eş’arî’ye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 9, yıl: 2004, s. 88 91; Subhi es-Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, (çev. İbrahim Sarımsı), İstanbul 1981, s. 111.

4 Daha geniş bilgi için bk., Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Müecie ve Tesirleri*, s. 289-291; Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslam Düşüncesinde Mezhepler*, s. 126-132.

5 Hasan Onat, “Küreselleşme ve İslam’ı Yeniden Düşünmek”, URL: <http://www.hasanonat.com/ayrinti.php?no=13>. 18.04.2007; Hasan Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara 2002, s. ???; Hasan Onat, “İslam, Şiddet ve Terör”,

fitne odakları karanlık emellerini gerçekleştirebilmişlerdir. Günümüzde Müslümanların özel şartlarda yaşadığı, başta Şii-Sünni Müslümanlar arasında çatışma ve kargaşa çıkarmaya ümit bağlandığı bir an bile unutulmamalıdır. Bu nedenle Müslümanlar ve İslam mezheplerine mensup kimselerin ortak ilkelerini gündemde tutup, İslam peygamberinin Mekke ittifakından ders alıp, kardeşlik ve dayanışma içinde olmaları gerekmektedir. Bu Kardeşlik ve dayanışma aslında sadece Müslümanları ilgilendirmemekte, diğer din ve mezhep mensuplarını hatta bütün insanları da yakından ilgilendirmektedir. İslam Dinin öngördüğü barış ve kardeşlik ortamını sağlayıp muhafaza ederek herhangi bir şer odayına insanların bazı kesimlerini başka kesimlere karşı çekişme ve çatışma çıkarmaya teşvik etmeleri engellenmelidir. İnsanlar arasındaki nifak ve tefrikalar bertaraf etme başta Kur'an ve Hz. Muhammed sonra da kültürel birikimlerimizin bir gereğidir. Zira ecdadımız, medeni hayata intibak edememiş, İslam'ı doğru anlayabilecek bilgi birikimi ve sistematik düşünceden yoksun olan kimselerin amaçlarına ulaşabilmek amacıyla her türlü yolu meşru görmelerine tarihin her döneminde asla müsaade etmemiştir. Nitekim VI./XIII. asırda Selçuklular, aşırı Şii gruplardan Nizari İsmaililere mensup Hasan Sabbah ve adamlarını bir cinayet şebekesi olarak görmüş, uzun yıllar uğraştıktan sonra güçlüğüle ortadan kaldırmıştı.

İşte bu temel eksen üzerine hareket edilirse, kısa sürede muhalif görüş ve düşüncelere hoşgörülü yaklaşma, İslam mezheplerine mensup insanlara sevgi ve saygı üzerine davranma, milli-kavmi- etkin kör asabiyetler ve taassuplardan arınma, Şii ve Sünni görüş ve fıkıh sistemlerine hoşgörü ile yaklaşma, İslam mezheplerini ilmi bir şekilde değerlendirme, insanlar arasındaki ortak ilke ve değer ölçülerine sahip çıkma zorunlu olarak tesis edecektir. Ancak burada bu ortamı sağlayacak ve özellikle de Müslümanların bizzat kendilerini ilgilendiren önemli bir hususa dikkat çekilmelidir. O da şudur: Müslümanlar öncelikle akli ve ilmi çalışmalara yoğunlaşarak, taassup ve kuruntulardan arınmalıdır. Zira taassup ve yobazlık, akıl yürütme gücünü ve mantiki dengeyi zayıflatırken duygusal davranışları artırmaktadır. İnsanlar arasında birliği sağlayacak en etkin faktör ise düşünmek ve fikir alışverişidir. Bütün bunlar, hırış ortamının gerekliliğini veya birlik ve bütünlüğü bozmak isteyenlerin oyunlarına gelmeme bilincini, tarihi birikimlerden çıkarmayı zorunlu hale getirmektedir.⁶ Üstelik

⁶ Daha geniş bilgi için bk. Hasan Onat, "Mezhepler Tartışılırken Düşünülmesi Gereken Hususlar", <http://www.filozof.tripod.com/mezhep.html>. (25.02.2004); Sönmez Kutlu, *age.*, s. 289-291.

bütün bunları herhangi bir mezhep taassubu, bir mezhep tercihi veya yandaşlığı ile değil, ele alınan mezheplerin görüşlerinin nesnel bir aktarımıyla yapılması gerekmektedir.⁷ Bu bağlamda mezhepleri birer kültürel zenginlik olarak görmek gerekmektedir. Günümüzde Müslümanlar, geçmişteki başarılarını anlatmakla yetinmemeli bundan daha fazlasını yapmanın yollarını aramalıdır. Aksi halde bütün dünya kamuoyunda “Müslümanlar din adına birbirini öldürüyor” imajı kaçınılmaz olarak gündem oluşturur. Nitekim Irak ve Pakistan, bunun en canlı örneği olarak karşımızda durmaktadır. Mezhepler din yerine geçmemelidir. Ama ne yazık ki mezhepler dinleştirilmiştir. Neyin din neyin din dışı olduğunu iyi anlamamız lazım. Mezhepler din değil insan ürünüdür. Mezhep kurucuları hata yapmış olabileceklerini söylerken, insanlar bunun tam tersini yapıyor. Herhangi bir mezhebi benimsemeden önce Müslüman, hatta ondan da önce insan” olduğumuzu unutmamalıyız.⁸

Konuyu açıklayıcı nitelikte olan ve iç barışın tesisi konusunda önemli bir yer işgal eden diğer unsurlar ise iman-küfür kavramlarıdır. Nitekim günümüzde de iman-küfür anlayışlarının, en azından Mürciî görüşlerin ortaya çıktığı ilk dönemlerdeki kadar önemli olduğu açık bir durumdur. Zira bu düşünce sahipleri, büyük günah işleyen bir insanın mü'min sayılıp sayılmayacağı hususunda tartışmaların arttığı bir dönemde ortaya çıkarak, iman ettikten sonra kötü fiillerin ona zarar vermeyeceğini savunmuştur. Bu yüzden büyük günah işleyenlerin durumlarını ahirete bırakarak onu Allah'a havale ettiklerini açıklamışlar ve bunun gerektirdiği şekilde davranmanın, İslam dininin ruhuna uygun düştüğünü benimsemişlerdir.⁹ Nitekim Ehl-i Sünnet bilginlerinden birçoğunun benzer hatta aynı görüşleri benimsemiş olmaları konunun günümüz açısından önemini koruduğunu gösteren başka bir yönüdür. Söz konusu kavramlarla ilgili olarak görüş veya anlayış ayrılıklarından dolayı, Müslümanların birbirlerini suçladıkları hatta bu anlaşmazlıkların, dinin kendisi tarafından kutsal sayılan hayat hakkının bile elden alınması noktasına kadar

⁷ Eş'arî *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*'deki mukaddimesinde, İslam fırkalarının çeşitli konulardaki görüşlerini tarafsız bir şekilde nakledeceğini belirtiyor. Nitekim O'nun bu sözüne sadık kalarak fırkaların görüşlerine hiçbir müdahalede bulunmadan naklettiği belirtilir. Eş'arî, *age*, s. 1; Emrullah Yüksel, “Eş'arîler ile Mâtürîdiler Arasındaki Görüş Ayrılıkları-1”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. IV, Ankara 1980, s. 91-94; H. Ritter, “Eş'arî”, md., *MEB İslam Ansiklopesisi*, İstanbul 1977, IV, 390.

⁸ Daha geniş bilgi için bk. Hasan Onat, [URL:http://www.hasanonat.com](http://www.hasanonat.com) 10.09.2007

⁹ Muhammed Ebû Zehre, *İslam'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Osman Eskicioğlu, İstanbul 1970, s. 166.

vardığı bir dönemde ortaya çıktığı düşünülürse söz konusu anlayışın önemi kendiliğinden anlaşılacaktır. Bu duruma dikkatleri çeken ilk dönem Makalat yazarlarından Eş'arî eserini yazma nedenini açıklarken şöyle demektedir:

Din mensuplarını ve aralarındaki farkları öğrenmek isteyenlerin; mezhepleri ve fırkaları bilmesi gerekir. Mezhepler ve fırkalarla ilgili eser yazarların ve onların görüşlerinden söz eden insanların, eksik anlatımlarda bulduklarını, hasmının sözünü anlatırken mugalâtaya saptıklarını, düşmanlarını kötülemek niyetiyle naklettiğinde bilerek yalan söylediklerini, ihtilaf edenlerin görüş ayrılıklarını rivayet ederken doğru hareket etmeyip, sözlerine onların delillerini çürütecek ilaveler yaptıklarını gördüm. Hâlbuki bu, ilim sahiplerinin ve doğru ile yanlış ayırt edebilen kimselerin yöntemi değildir.¹⁰

Eş'arî, bu gördüğü ve içinde yaşadığı atmosferdeki olayların kendisini, tanıtmak istediği mezhepleri doğru bir şekilde açıklamaya sevk ettiğini ifade ettikten sonra şöyle demektedir:

İnsanlar, Peygamberlerinden sonra birçok hususta ayrılığa düşmüşlerdir: Ayrılığa düştükleri hususlarda birbirlerini sapkınlıkla suçlamışlar, birbirlerinden uzaklaşmışlar ve bu şekilde birbirlerine zıt fırkalar ve dağınık hizipler (gruplar) haline gelmişlerdir. Hâlbuki İslâm, onları birleştiriyor ve dairesi içine alıyordu.¹¹

O halde globalleşme ve sosyal barıştan sıklıkla söz edilen bir dönemde özellikle iç barış tesisi için çaba sarfeden Müslümanların, bu toleranslı tavrını nasıl geliştirdiği ve bunu hangi temellere dayandırdığı günümüz Müslümanları ve sonrası için oldukça önemli bir konudur.

Toplum düzenini sağlayacak olan böylesine önemli bir sorunun cevabı, onların iman ve küfür terimlerine getirdikleri tanım ve yorumlarda bulunmaktadır. Söz konusu düşünceyi benimseyen Müslümanlar iman görüşünde iki belirgin noktayı ortaya koymuştur: Birincisi, mezhep içindeki görüş ayrılıklarını bir yana bırakacak olursak, imanı salt bir kabul ve merkezini de kalp saymıştır. Böylelikle iman ile İslam arasındaki zorunlu ilişkiyi reddetmiş, imanda artma eksilme olabileceğini kabul etmeyerek, Müslümanlar

¹⁰ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Makalâtü'l-İslamiyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn, (İlk Dönem İslam Mezhepleri, çev: Mehmet Dalkılıç ve dğr.), İstanbul 2005, s. 27.

¹¹ el-Eş'arî, Makalât, s. 27.

arasında iman noktasında bir ahenk ve denklik sağlamaya çalışmışlardır. Öte yandan, Hariciliğin katı tutumunun tezâhür ettiği tekfir alanını da olabildiğince daraltarak, ümmetin sınırlarının daha geniş bir şekilde belirlenmesinin zeminini hazırlamıştır.¹² Ancak, yine de söz konusu Müslümanların kendi arasındaki görüş ayrılıklarını da dikkate almak gerekir. Bu anlamda iman ve İslam kavramları, mezhep bilginleri tarafından toplum düzeni ve bireyin mutluluğunu sağlayacak barış ve hoşgörü ortamını sağlamaya hizmet edecek nitelikte tanımlanmıştır.¹³

“İslam” kelimesinin ilk anlamı, barış ve esenliktir. Bu tanım ve muhtevası üzerinde bütün dönemlerde bir görüş birliğine varılmamış olsa bile, İslam’ın bireyin Tanrı ve toplum ilişkilerinde esenlik ve güven tesis edeceğine dair iddiası, bütün Müslümanların görüş birliğine vardıkları bir husus sayılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in bu konudaki bir hadisi, genel anlamda ideal Müslüman tanımı olarak kabul edilmiştir: Peygamber, Müslüman’ı tanımlarken ‘elinden ve dilinden başka insanların güven içinde olduğu kimse’ demiştir. Burada kullanılan kelime, Arapçada “selime” fiilidir ve söz konusu kelime, aynı zamanda ‘İslam’ kelimesinin de türediği köktür. Öyleyse Müslüman olmak, doğrudan bireyin toplumla ilişkilerini belirleyen bir sonuç ortaya çıkartmaktadır ki bunun en önemli neticesi, insanların tırnak içerisinde “kendisinden” güvene kavuşmasıdır. Nitekim İslam dindarlığının ideal örneği ve modeli olan Hz. Peygamber’in ‘emin’ lakabıyla tanınması, İslam’ın genel insan görüşünün doğal bir yansıması sayılmıştır.

İslam bilginleri, Hz. Peygamber’in söz konusu hadiste dile getirdiği Müslüman tanımını, ‘Allah’a boyun eğmek ve itaat etmek’ tanımıyla bağdaştırarak, Allah’a hoyun eğmek ve O’na inanmak ile bireysel ve toplumsal düzeydeki barış ve mutluluğun gerçekleşmesi arasındaki ahengi ve ilişkiyi

¹² İman mertebelerinin tasavvuftaki yansımaları için bk., Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Luma'*, nşr. Abdülhalim Mahmud-Tâhâ Abdülbâkî Surûr, Mısır 1960, s. 101 vd; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1992, s. 117-123; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. eş-Şerîf, Kahire ts., I, 446-450; Gazzâlî, *İhyâu ulûmiddin*, Kahire 1967, III, 20 vd; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Kitâbü'l-Mukaddime fi't-tasavvuf*, nşr. Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemi'nin Risâleleri*, Ankara 1981, s. 103; Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hâriciler”, *DİA*, XVI, 172-173.

¹³ Mesela *Eş'arî* (ö. 324/935), bk. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, (nşr. Abdülkerim Osman), Kahire 1965, s. 174, 235; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1978, s. 231; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, (nşr. Muhammed Zâhid Kevserî), Beyrut 1399, s. 39-41; İrfan Abdülhamid, “Ebü'l-Hasen Eş'arî”, *DİA*, XI, 444-447.

teorik bir zeminde incelemişlerdir. Başka bir ifadeyle, bir insanın güvenilir hale gelmesinin ön şartı, onun iç dünyasında bu barışın sağlanmasıdır. Böyle bir durumda insan, hem kendisi için hem de içinde yaşadığı toplum ve daha genel anlamda çevre için 'salim' birisi haline gelebilir. İslam tarihindeki uygulamaya bakıldığında bu tanımın, bir kelime üzerindeki sözlük anlamı ekseninde sadece bir araştırma olarak bırakılmadığı gözlemlenir. Nitekim varisi olduğumuz bu topraklardaki hakim entelektüel geleneklerinden birisini teşkil eden Bektaşiliğin kurucusu Hacı Bektaş Veli'nin bu dindarlık anlayışını en iyi açıklayan bir ifade olarak 'edeb' hakkındaki tanımı, Hz. Peygamberin Müslüman tanımıyla ilgili hadisinin, farklı bir açılamından başka bir şey değildir. Hacı Bektaş'ı'ye atfedilen bir açıklamada Edeb, "elinden belinden ve dilinden insanların güven içinde olması"¹⁴ diye tanımlanmıştır. Burada da topluma ve çevreye güven vermek ve zarardan uzak durmak ilkesi, esas alınmıştır. Ancak meselenin başka bir boyutu ise, insanın kendisiyle barışık olmasıdır. Bu meseleye daha sonra değineceğiz. Ancak Hacı Bektaş'ın edep tanımını yine geleneksel öğretilerimizdeki başka açıklamalarla destekleyerek şöyle bir noktaya taşıyabileceğimiz kanaatindeyim. Edeb ya da -Hz. Peygamber'in hadisine dönersek- dindarlık ve Müslümanlık, insanın kendi elinden, dilinden ve Hacı Bektaş'ın eklemesiyle "belinden" hem toplumun hem de bizzat kendisinin, onlara vereceği zararlar nedeniyle karşılaşacağı sorunlardan 'salim ve güven' içinde olmasıdır. Burada, muhatap aldığımız topluma insanın bizzat kendisini de eklediğimizde, mesele İslam düşünürlerinin görüşlerini daha iyi takip edebileceğimiz bir noktaya taşınır. Vakıa İslam, öncelikle insanın kendisiyle barışık olmasını dindarlığın temel hedefi ve düsturu olarak belirlemiştir. Üstelik bunu bir iddia olarak da temin etmiştir. Bu noktada insanın bizzat kendisi, yine kendisine bir emanet olarak yüklenir. Nitekim Hz. Peygamber'e nispet edilen bir rivayette insanın kendisinin yine kendisine bir emanet olarak verildiği dile getirilmiştir. Bu yönüyle beden bir emanettir, akıl bir emanettir kısacası bedeninin bütün unsurları ve parçaları bir emanetten ibarettir. İnsan, tıpkı toplumsal bir ahlakla yükümlü olduğu gibi, aynı şekilde kendisine karşı da yükümlülükleri olan yegâne varlıktır. Bu nokta, çağımızda en azından dinlerin bakış açısıyla, anlamını yitirdiğini söyleyebileceğimiz 'insana saygı' ve 'insanın anlamı' gibi vazgeçilemez davranışlar veya anlayışlar dinler, bilhassa da İslam tarafından dikkate alınan en önemli unsurlardır. Bu durumda İslam geleneği, her insanı Allah'ın yarattığı sayıp, ona saygı göstermeyi bir görev olarak belirlediği gibi,

¹⁴ URL: <http://aliturabi.blogcu.com> 18.09.2007

insanın bizzat “kendisini” de koruyup gözetmesi, kendi kendine zulmetmemesini, saygısızlık yapmamasını yine bir görev olarak belirlemiştir. Üstelik bu ikinci görevi, birinci görevin gerçekleşmesinin temel şartı olarak ön görmüştür.

İslam’ın bu genel tanımı, gerçekte bütün İslam mezheplerinin ulaşmak istediği ve insanın ebedi mutluluğunu gerçekleştirebilecek ‘ideal’ olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekte de, bireysel ve toplumsal düzeyde oluşabilecek bir ‘barış ve esenlik’, Tanrı’nın din göndermesinin amacı sayılmıştır. İslam’a dayalı olarak ortaya çıkan her mezhebin ve entelektüel disiplinlerin temel amacı veya iddiası, bu barış ve esenliği bir toplumsal proje olarak gerçekleştirmektir. Bütün mezhepler için ‘İslam’ın barış ve mutlulukla özdeşleyen kimliği, bu ideali gerçekleştirme hedefindeki mezheplerin varlık sebebine dönüşmüştür. Bu yorumla mezheplerin İslam yorumu, gerçekte bütün semavi dinlerin yorumuyla da bir ölçüde örtüşür. Zira dinler, bir Tanrı inancı etrafında bütün insanlığı toplayarak bir barış tesis etmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla dinler, toplumsal bir varlık olarak tanımladıkları insanın barış ve esenlik içinde yaşaması için toplumsal ve bireysel hayatını düzenleyecek kurallar koymuştu. Bütün bunlardaki nihai amaç, bireysel ve toplumsal alandaki barış ve huzuru gerçekleştirmektir.

Tebliğimizde üzerinde duracağımız husus, Ehl-i sünnet mezhebinin iman ve İslam tanımlarından hareketle ‘İslam’ın barış idealini nasıl tahlil ettiğiidir. Ehl-i Sünnet bilginleri, iman ile İslam ilişkisini saptarken toplumsal gerçeklerle Kuran-ı Kerim ve sahih hadislerde ortaya konulmuş olan dinin ideali arasındaki ilişkiyi gözeterek bir yoruma ulaşmıştır. Bu tanım, mezhepler tarihi bakımından çeşitli yönlerden tartışılmıştır. Bizim üzerinde duracağımız mesele ise ‘iman’ ve ‘İslam’ kavramlarının¹⁵ anlamından hareketle Ehl-i sünnet bilginlerinin bu tanımla ulaştıkları toplumsal barış ve uzlaşmaya imkan verecek “ahlakî bir varlık olarak insan” görüşü ile bunun günümüz bakımından anlamıdır.¹⁵

İslam’ın iman anlayışı, tevhit ilkesine dayanır. Müslüman bilginler, başından beri tevhidin tanımı ve muhtevası üzerinde durarak, bu inancın tüm evreni ve varlığı kapsayan boyutlarını ortaya koymuşlardır. Bu noktada tevhit, sadece bir iman ilkesi değil, aynı zamanda İslam’ın mebbe’ ve mead yorumunu içine alacak şekilde en genel anlamıyla “dünya görüşünün” esasıdır. Nitekim

¹⁵ Mesela bk. Recep Kılıç, “Erol Güngör’ün Ahlak Anlayışı”, *Felsefe Dünyası*, sayı: 27, tıl: 1988, s.38-50.

tarihin her döneminde meselenin bu boyutunu dikkate alarak, İslam bilginleri tevhidî tanımlamış ve onu İslamî hayatın ve dindarlığın özüne yerleştirmişlerdir. Tevhit, öncelikle Tanrı'nın birliği ilkesinden hareket eder. Burada dikkate değer husus, Tanrı'nın varlığı sorununun bir ileri aşamasına geçilerek, O'nun birliği olgusu üzerinde durulmasıdır. Bu durum, Müslüman bilginlerin özellikle de kelmacıların Tanrı'nın varlığı sorununun dikkate almayışlarından kaynaklanmaz. Hiç kuşkusuz onlar, Tanrı'nın varlığı sorununun çeşitli bakımlardan ele almış ve bu konuda derin tartışmalar yapmışlardır. Ancak İslam'ın geldiği ortamın koşulları dikkate alındığında Tanrı'nın birliği sorunu da en az varlığı kadar üzerinde durulan bir mesele olarak algılanmıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında İslam'ın ilk muhataplarının pagan inançları olduğu kadar geniş coğrafyada yaygın olan düalist ya da deist Tanrı tasavvurları sayılabilir. Her halükarda Tanrı'nın varlığının ötesinde O'nun bir sayılması, İslam'ın ana ilkesi olarak bütün Müslüman mezheplerin din anlayışının özünü teşkil eder. Bu ne anlama gelir?

Müslüman bilginler, Tanrı'nın birliğini imanın ve İslam'ın temel ilkesi sayarak gerçekte günümüz bakımından da anlamını hiçbir şekilde yitirmeyen çok önemli sonuçlara ulaşmışlardır. Bunların başında, bütün alemin yaratıcı ilkesi olarak Tanrı inancının inancın temelini teşkil etmesidir. İslam, iyilik ve kötülüğün iki ayrı ilkesi olduğunu veya ezeli madde fikrini reddederek, tüm alem için tek ilke bulunduğu görüşünü her insanın zihnine yerleştirmiştir. Öte yandan İslam mezheplerinin önemli bir kısmı, insan doğası üzerindeki görüşlerinden hareketle bir "fitrat" kavramı geliştirerek, bu inancı insanın ruhuna ve doğasına yerleştirmişlerdir. Bunun mantıksal sonucu ise, Tanrı'nın varlığının ve birliğinin her insanın fitraten ulaşabileceği ya da kendisine bunu bildiren vahyi kavrayabileceği genel bir ilke olmasıdır. Başka bir ifadeyle Tek Tanrı inancı, aynı zamanda insanlığın tek kaynağı fikrine ulaşmayı zorunlu kılmıştır.

Bu yönüyle Müslüman bilim adamları, iman ve inanç konularını ele alırken insanın doğası ve fitratı üzerinde önemle durmuşlardır. Özellikle İslam'ın ibadet ve muamelat ile ilgili hükümlerinde de bu konu üzerinde durulmuş, İslam'ın inanç ve ibadet hayatındaki fitriliği olgusu, İslam'ın en önemli iddialarından birisini teşkil etmiştir. İslam'ın tek Tanrı inancını dayandırdığı insan fitratı, daha genel anlamda İslam'ın iyimser varlık ve insan görüşünün de kaynağını oluşturmuştur ki bu meselenin de genel bir varlık tasavvuru bakımından önemini hiçbir şekilde yitirmediğini söylemeliyiz.

Burada belirtmek gerekir ki, insan fitratı ve varlıkla ilgili genel iyimserlik konusunda Müslüman mezhepleri arasında bir takım farklılıklar vardır. Bunların başında Tanrı'nın varlığının ve birliğinin fitraten bilinmesinin mümkün olup olmadığı sorunu gelir. Öte yandan fitrat sorunu, özellikle Mutezile bilginlerinin yaklaşımlarıyla eşyada özü gereği iyilik veya kötülük bulunmasıyla ilgili genel bir düşüncenin bir parçasıydı. Mutezile'nin aklın eşyanın iyi veya kötü olduğunu tespit edebileceğiyle ilgili yaklaşımları, Eşari bilginlerince kabul edilmemişti. Eşariler, insan aklının böyle bir gücü olduğunu reddederek iyi ve kötünün ancak Tanrı'nın bildirmesiyle bilinebileceğini dile getirmiştir. Bununla birlikte İslam düşüncesinde yaygın yaklaşım, dini hükümlerin ve inanç ilkelerinin fitriliğinin kabul edilmesiydi. Öte yandan İslam mezheplerinin yanı sıra, özellikle İslam filozoflarının ve sufilerinin yaklaşımlarını da hesaba kattığımızda, İslam'ın tek Tanrı inancından zorunlu olarak bir "evrensel fitrat" düşüncesine ulaştığını söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle, bütün şart ve koşulların ötesinde "evrensel bir insan doğası" vardır ve bunun korunması en önemli insanlık görevidir.¹⁶

Bu fitrat üzerindeki tartışmalar ve ileri sürülen görüşler, Müslümanların kendilerinden önceki bazı düşünce ekollerini ve geleneklerini şiddetle eleştirdikleri görüşlerini dile getirme imkanı sağlamıştır. Bunların başında insan doğasıyla ilgili karamsar teorilerin eleştirilmesi gelir. İslam mezheplerinin hemen hepsi, insan doğasının asil bakımından temiz ve selimliği fikrini kabul etmiştir. Gerçekte bu yaklaşım, varlık hakkındaki iyimserlik fikrinin bir sonucuydu. Varlık, özellikle İslam filozoflarının dile getirdiği şekliyle, sırf iyilik ve rahmet demektir. Bu durumda bu varlıkta olan her şey, özü ve aslı bakımından bu iyilikten nasibini almış sayılmalıdır. Bunun yansıması ise, insanın özü gereği iyi olduğunun fikrinin kabul edilmesidir. Nitekim Müslüman düşünürler, insanın gerek epistemolojik imkânlarından gerek ahlakîliğinden söz ederken selim fitrat ve fitratın korunmuşluğu üzerinde durmuşlardır. Öyleyse fitratın korunmuşluğu ve selameti, herhangi bir disiplin ve ekol ayırımına gitmeksizin İslam düşünürlerinin genel anlamda görüş birliğine vardıkları ana konuların başında gelir. Bu konu, aynı zamanda Batı düşüncesinde sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan "insanın yabancılaşması" ve fitratının bozulmasıyla ilgili genel eleştirilere Müslüman düşünürlerin katılacağı bir noktayı teşkil eder. Vaki, endüstrileşmenin başlangıcıyla birlikte, Batı

¹⁶ Mesela bk. Sönmez Kutlu, "Kurana Göre Barış"; a.m.f., "Barış, Özgürlük ve Merhamet Peygamberi Hz. Muhammed", URL: <http://www.sonmezkutlu.com> 18.04.2007.

düşüncesinde insan üzerinden ciddi bir eleştirel düşünce ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, modernleşmeyle birlikte insanın kendine, çevreye ve doğaya yabancılaşması şeklinde dile getirilmiştir. Meselenin boyutları ve etkisini günümüzde de güçlü bir şekilde devam ettiren bu tartışma bir yana, üzerinde durmak istediğimiz nokta, insan eksenindeki bu tartışmanın Müslümanlar bakımından da son derece anlamlı olduğudur. Özellikle bütün mezhepleriyle birlikte İslam'ın bir ilke olarak kabul ettiği ve pek çok inancı kendisine dayandırdığı veya kendisiyle irtibatlandığı insanın 'selim fitratı' olgusu, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar kirlendiği eleştirisi, günümüz Müslümanlarının, modernizmle ilgili en önemli eleştiri ve çatışma noktalarından birini teşkil etmektedir. Bu noktada çağdaş dini düşünce, insanın fitratının korunması veya selim fitrata dönmeyi temel bir sorun olarak ortaya koymaktadır. İslam, insanın selim fitratı sorununu ele alırken aslı günah ve bundan çıkabilecek çeşitli sonuçları da reddetmiştir.

Tanrı'nın varlığı ve birliği ilkesi ve bu ilkenin dayandırıldığı insan fitratı meselesinin başka bir yönü ise, insanlık için tek kaynak sorunu üzerindeki vurgusudur. Gerçekte bu yaklaşım, bütün İbrahimi dinlerin ortak inancıdır. Her insan, aynı atadan doğan kardeştir. İslam, bu noktada İbrahimi dinlerin dile getirdiği Adem ve Havva'ya dayanan tek kaynak ve tek ata fikrini sürdürmüştür. Ancak bu düşünceyi, özellikle Yahudilikte gördüğümüz seçilmiş kavim inancından ya da Hıristiyan teolojinin aslı günah fikriyle paralel olarak getirdiği kurtarılmışlık inancından ayırarak tekrar ana kaynağına döndürmüştür. Buna göre, her insan eşit ölçüde Tanrı'nın kullarıdır. Tanrı katında tek ayrıcalık, 'iman ve ahlaki değerler' sayesinde gerçekleşebilir ki bu durum, insan olmak bakımından her insanın müştereken katılabileceği bir imkândır. Öte yandan İslam tek ata fikrinden hareket ederek, tarihin ve zamanın bütünlüğü fikrini temellendirmiştir. İslam'ın dışında hiçbir din, bu kadar açık ve seçik bir üslupla kendini Âdem'den başlayarak son peygambere kadar uzanan çizginin genel adı olarak ortaya koyamamıştır. Bu durumda İslam kendisinden önceki bütün kültürlerle, dinlerle ve medeniyetlerle daha olumlu ilişkiler kurma imkânı elde ettiği gibi aynı zamanda bütün insanlığın ortak dini olma iddiasını sürdüreceği bir imkâna da sahip olmuştur. Nitekim İslam peygamberlik inancını temellendirirken peygamberler arasında bir ayrıma gidilmesine karşı çıkar. Bunun yerine bütün peygamberler, Tanrı tarafından insanlığa gönderilmiş kimselerdir ve hepsi de eşit ölçüde inanılmayı ve saygıyı hak etmiştir. Öyleyse İslam, peygamberlik inancında da bir bütünlük fikrine ulaşarak, müntesiplerinin

daha tümel bir bakışa yükselmesine zemin hazırlamaktadır. Bunun en önemli sonuçlarından birisi, İslam hukukunda çok önemli bir ayrıcalık olarak başka din mensuplarıyla ilgili ortaya çıkan hakların tespiti. İslam, bir din olarak hiç kuşkusuz yaşanılmayı veya kendini kabul ettirmeyi önemsemiştir. Ancak bu amacı gerçekleştirirken insanın yaşama hakkını ihlal etmeye şiddetle karşı çıktığı gibi belirli şartlar altında İslam'ı kabul etmeyen insanların da yaşama hakkını korumuştur. Bu durumda İslam bilginlerinin Peygamberliğe iman ilkesi, aynı zamanda o peygamberlerle kendilerini ilişkilendiren insanların yaşama hakkını kabul etme sonucunu doğurmuştur. Bu noktada dikkate değer husus, özellikle semavi din mensuplarıyla ilgili İslam'ın geliştirdiği Ehl-i kitap kavramıdır. Ehl-i kitap, belirli şartlar dahilinde Müslümanların aynı inancı paylaşmadıkları insanlarla ilişkilerinin hangi hukuk dahilinde gerçekleşebileceğini ortaya koyan çok önemli bir kavramlaştırmadır. Bu yönüyle Ehl-i kitap kavramının günümüz Müslüman düşünürleri tarafından da sıkça tartışıldığını ve anlam ve mahiyetinin yeniden yorumlandığını görmekteyiz. Hatta bazı Müslüman düşünürler, bu tanıma semavi dinler içinde zikredilmeyen Budizm gibi dinleri de katmak istemişlerdir. Her halükarda İslam'ın Ehl-i kitapla ilişkiler mantığı, aynı Tanrı'nın kulları arasındaki olumlu ilişkinin bir sonucundan ibarettir. Bu açıdan İslam'ın Ehl-i kitap tasavvuru, onun özellikle Yahudi ve Hıristiyanların yaklaşımlarını dikkate aldığımızda çok daha iyimser ve olumlu bir tavır temsil ederken aynı zamanda Müslümanların aynı inancı paylaşmadıkları insanlarla ilişkilerinin genel çerçevesini belirleyen çok önemli yaklaşımları da kendinde barındırmayı sürdürmektedir.¹⁷

İslam'ın temel inanç ilkelerinden birisi de, ahiret inancıdır. Ahiret inancı, gerçekte bir dinin en temel ilkesini teşkil ettiği gibi aynı zamanda dünya hayatının anlamını da ancak ahiret inancıyla açıklamak mümkündür. Bu yönüyle İslam bilginleri, ahiret inancını evrensel bir ahlakın gerçekleşmesinde çok önemli bir şart olarak saymışlardır. Ahlak, en doğru ve gerçekçi bir şekilde ahiret inancıyla temellendirilir. Burada ahiret inancı, hiç kuşkusuz tanrı'ya hesap vermek şeklinde anlaşılabilir. Başka bir ifadeyle her insan ancak bir Tanrı'ya hesap vereceğini dikkate aldığı anda daha ahlaklı bir davranış sergileyebilir. Öyleyse ahiret inancı, bireysel ve sosyal barışı temin edilebilecek ahlaklı insanın varlığının en önemli unsurlarından birisini teşkil etmektedir.

¹⁷ Mesela bk. Sönmez Kutlu, "Kurana Göre Barış", a.mlf., "Barış, Özgürlük ve Merhamet Peygamberi Hz. Muhammed", URL: <http://www.sonmezkutlu.com> 18.04.2007.

Sonuç:

İslam'ın barış dini olduğunu söylediğimiz tebliğimizde, iman ilkelerinin insanı nasıl bir ahlakî varlık olarak tanımladığı ve bu ilkelerin insan hayatının çeşitli yönlerindeki tezahürlerini örneklemeye çalıştık. Burada dikkate değer hususların başında İslam bilginlerinin bu meseleleri ele alırken en teorik bahislerde bile meselenin toplumsal ve sosyal ve ahlakî boyutlarını dile getirmiş olmalarıdır. Öyleyse İslam, esas itibarıyla bir insanın ahlakî bir varlık olarak toplumun kendinden emin olduğu bir insan olmasını hedeflemektedir.

Böyle bir insan, inancını gerçekleştirirken ve İslam'a girerken önce kendisiyle, yani aklı ve gönlüyle, daha sonra Allah'la ve onun yaratıklarıyla barışık olmalıdır. Demek ki Müslüman olabilmek için, önce kendisi huzura kavuşmalı, kendini emniyette hissetmeli, sonra da bütün insanlara güven telkin eden, onlara eliyle ve diliyle zarar vermeyen bir kimse olmalıdır. Zaten bunları gerçekleştiren kimse mümin vasfını kazanmaktadır.